

Дејан Ацовић

КОНСТАНТИН КАВАФИ

АЛЕКСАНДРИЈА (Αλεξάνδρεια, Alexandria, al-'Iskandariyya), град је и сцена на којој ћемо пратити свакодневицу и песничка постигнућа Песника. Град и Песник, и *vice versa*, нераздвојни су, једно објашњава и сакрива оно друго – већ према околностима. Грандиозан је био улазак Града у историју Медитерана и света, да се послужимо наводом Едварда Форстера, о коме ћемо касније говорити, саградио га је Александар, тај чувени разоритељ и градитељ, полумитски метеор античке историје. Како год обличје имала савремена Александрија, или она средњовековна, османска или арапска, није јој могуће да сакрије своје порекло – дело је надахнутих маштарија човека који је у једном моменту подлегао жељи да постане Бог, те озбиљних и практичних инжењерских подухвата – о чему сведочи чувени Светионик, монумент који је лоцирао град у тмини мора и тминама Времена. Град-палимпсест, наталожених културних слојева, град дубоке вере, било у Сераписа, било у Христа Спаситеља, доконих и страсних теолошких распри – могла вас је каква пиљарица добро испрашити ако вам се виђење природе Христове није подударило с њезиним – град, потом, науке, глава погнутих над старим текстовима, град Библиотеке, ме-

морије Старог света. Град Клеопатрин, Цезаров и Антонијев, град арапских освајача, надобудних дошљака европејских; град-Протеј, облика многих, понекад и преварних. Град-Идеја, савршени Град. Град Греха. И Јереси. И налажења и губљења у свим облицима Љубави. Идеално место за обољевање од Бераровог комплекса¹ – дубоког уверења да ступамо улицама и четвртима којима су некада ступали освајачи, филозофи, Оци цркве, и остали – и право место за сусрет са грчким господином, са сламеним шеширом, *благо искошеним у односу на Универзум.*

ПОРОДИЦА КАВАФИ потиче из области на персијско-јерменској граници, колико се зна, постала је позната у Константинопољу почетком осамнаестог столећа. Константинов отац, Петро Јанис, рођен у Солуну 1814, био је син имућног трговца. Трговачки послови водили су га диљем Медитерана и све до Енглеске. Године 1849. враћа се у Константинопољ и жени Хариклијом, песниковом мајком. Она је такође потицала из трговачке породице; њен отац, Јоргос Фотијадис, родом са острва Хиос, трговао је дијамантима а пребивалиште породице и фирме налазило се у кварту Фанар, делу Константинопоља са вајкадашњом грчком заједницом и седиштем Патријаршије. Петро Јанис и Хариклија – према једном сачуваном писму – долазе у Александрију године 1850, и тамо оснивају подружницу породичне фирме. Премда није намеравао да се дуже задржи у њој, штавише, поново одлази пут Енглеске, Петро и његова породица коначно се смирују у Александрији године 1855. Убрзо, он постаје један од водећих пословних људи у граду и живи у самом центру Александрије, у кући на тргу који данас носи име Мохамеда Алија. Петро и Хариклија имали су седморо деце.

¹ По Виктору Берару, француском хеленисти и политичару.

ΚΟΝΣΤΑΝΤΙΝ ΠΕΤΡΟΒ ΚΑΒΑΦΙ (Κωνσταντίνος Π. Καβάφης), рођен је у Александрији 29. априла 1863. Дечаштво и рану младост проводи безбрижно, у монденском свету имућне трговачке класе која је имала све одлике аристократије; поносно сећање на то раздобље чуваће читавог живота.² Врло рано овладава енглеским и француским језиком, и образује се, на начин еклектичан, космополитски, и *александријски*, како на токовима европске културе тако и на изворима свеукупног хеленства – од Хомера до византијских хроника и химни.

Тамни облаци почињу да се гомилају након очеве смрти, 1870. Породично богатство, сакупљано деценијама, почиње да се топи и животни услови за породицу постају све тежи. Читава породица сели се најпре у Ливерпул а потом у Лондон. Ризична финансијска улагања и велика економска депресија током 1873. условили су повратак у Александрију, током 1877. године. Прелази у мање стамбене објекте и води знатно скромнији живот. Немири у Александрији, 1882. године, приморавају породицу да се за извесно време пресели у Константинопољ. Устанак арапског становништва против француско-енглеске управе над Египтом довео је до Англо-египатског рата и бомбардовања самога града; настрадаће и породична кућа Кавафијевих у авенији Рамлех. Након смиривања устанка и британске интервенције, Египат постаје британски протекторат и такво стање потрајаће све до 1926. године. Кавафи се враћа у Александрију 1885, и у њој ће остати до краја живота. Најпре ће неко време радити као новинар а потом ће се запослити као чиновник у Министарству јавних радова, *Ministry of Public Works*, које су водили Британци, и у тој ће служби провести тридесет година. Према једном биографу, Лидлу (Liddell)³, ово тупо, бирократско

² Рад на својој аутобиографији и историји породице Кавафи је напустио 1911.

³ Robert Liddell, *Cavafy: A Critical Biography*, London, 1974.

намештење, пружало је Песнику – лишеном великих амбиција – довољно доколице, *оџиум* – коју су још римски песници хвалили и призивали, за његова прегнућа и потраге за љубавима.

Обожавана мајка Хариклија умире 1899. године; након њене смрти, Кавафи се пресељава у мали стан у улици Лепсијус (rue Lepsius), број 10, и у њему ће провести остатак свог живота. Ако се изузму породична, вољна и невољна, путовања и промене места боравишта, сам Кавафи путовао је врло мало; у Париз 1897, потом у Атину 1901, 1903. и 1905. године. Животни и радни универзум његов превасходно је омеђен улицама и трговима Александрије. У њој је и окончао овоземаљски живот свој, од рака грла, 29. априла 1933.

POETA ALEXANDRINUS. У просторно-временском оквиру Александрије настало је једно од најпрепознатљивијих песничких дела двадесетог века. Од Кавафија су остале неке 154 песме; перфекциониста и пун љубави према детаљу, непрестано их је дотеривао, дорађивао је своје јампске стихове, немилосрдно уништавајући оне којима није био задовољан. Премда осетљив на слику у јавности и препун несаломивог поноса на своје аристократско порекло, био је готово сасвим лишен амбиција у погледу објављивања или тиража; своје песме делио је пријатељима и познаницима, на појединачним листовима, и оне су биле у оптицају међу Александријцима, кружиле су кафеима и баровима у којима је Песник волео да борави. *Канал Махмудија јун је тшечне месечине ностлалгичне као и слободни сџихови* веома модерни и древни грчкоџ песника из Александрије, *Констлнтлнн Кавафија*.⁴ Стихови веома модерни и древни, према оцени једног од његових бројних посетилаца, италијанског песника Филипа Томаза Марине-

⁴ Marinetti F. T, *Il fascino dell'Egitto*, Milano, 1981.

тија, оснивача футуризма, заправо је једна од најтачнијих синтагми које покушавају да опишу веома сложену и истовремено веома једноставну уметност, којој је безмало немогуће одредити исходиште. Њена сензуална страна, у неколиким песмама, евоцира Песникову љубав према младим левантинским ефебима у озлоглашеним четвртима Александрије. У улици Анастаси, међу малим радњама и кафетеријама, налазили су се ти младићи; у истој четврти, на углу улице Атаринске мошеје, била је једна кућа – данас од ње нема ни трага – саграђена у старом оријенталном стилу, са горњим спратом ослоњеним на масивне стубове. То је, одаљена од вреве улица, права левантинска *maison de passé*, у којој су млади, оба пола, нудили своје сексуалне услуге. Кућа је одзвањала од повика и музике а сам Песник имао је своју собу – која га није коштала практично ништа – у којој се одавао својој страсти, недозвољеној, противприродној, непожељној, забрањеној. Међутим, ништа није недозвољено ни приказано у овом и другим деловима Медитерана. Прљаве собе изнад таверни – описане у Кавафијевим стиховима – легитимни су део опште људске идиосинкразије у овом делу света, колико и храмови, музеји и библиотеке. Кавафи се са својом хомосексуалношћу, која се почела очитовати, према помињаном Лидлу, у Константинопољу током 1883, у односу са рођаком Јоргосом Псилијарисом, носио – уколико је то исправан термин – храбро, удовољавао је њеним захтевима. Уживао је у епифанији младих тела, опијао се додирима и самим сексуалним актом. Лапидарна чистота његових стихова описује сентимент који долази *након* свих тих врелих ноћи.⁵ Оцвалост, немоћ и пролазност јесу права тема; зачараност љубављу уступила је место слатким

⁵ Као у песми „Њихов почетак” и другим. Видети есеј Вистана Хју Одна, „Увод у Кавафијеву поезију” у *Тријих Кавафи*, Арт 032, Чачак, 2013, год. XV, бр: 26–27, приредио и превео са грчког и енглеског Д. Ацовић. (И у овом раду све одломке доносимо у сопственом преводу.)

присећањима и искреним исповестима. Уместо вулгарног *gau* каталога, са пописом љубавних подвига и успеха, Кавафијеве песме, из опуса „сензуалних”, добијају посебну вертикалу, бриљантну самоисповест која трансцендира саму догађајност полног акта, и преносе нас, помало парадоксално, на исту доживљајну раван као и приликом размишљања о давно несталим цивилизацијским садржајима самога града; љубав, за Кафавија истополна, саставни је, градивни део, узлета и падова градског организма Александрије, и колико год „меркантилна” – у односу припадника онемоћале аристократије и младића који се подаје за новац – задобија димензију која, мора се то нагласити, може бити јасна само сродним духовима. Речи ових песама подједнако су нејасне гимназијалкама које их читају у лектури, или говоре на приредбама – што је, ваљда, једино у Грчкој могуће – као и академским изучаваоцима или академски настроженим есејистима, какви су Питер Бин, Маргерит Јурсенар и други. Да би се појмила њихова дубока меланхолија, самим тим детаљно излагање своје нутрине спољашњем свету, мора се наћи у узаврелом граду на обали мора коме само свежи северац омогућава да узме даха – мора се наћи у Александрији.

POETA DOCTUS. Античка Александрија није дала велику поезију. Њена култура – прва уистину књишка и књижевна, за разлику од високе антике која још увек постојано задржава свој суштински усмени карактер – свој је профил градила на филолошком третману *шексиса*, захваљујући обимној библиотеци и новом културном коду. Дакле, пред собом је имала богату и разгранату традицију, књижевне врсте које су настајале, развијале се и нестајале током векова. У том је дијалогу, ипак, пружила и нешто своје – умеће епиграма, и обраду, често виртуозну, такозваних малих тема чије размере нису могле да попуне габарите „велике” поезије. Иако је тешко одлучно показати, чини се

да је Кавафи наследник ових песника и учењака, Калимаха на првом месту, како наглашава Форстер. Кавафију су сасвим извесно били познати домети песника, махом незнатих или слабо знаних, изузев поменутог Калимаха и још понеког, заступљених у *Грчкој антилоџији*.

Кавафијев поглед усмерен је према ликовима, великим и малим, знаним и незнатим, антике оличене у декаденцији позног хеленистичког раздобља – које углавном није добијало високу оцену од стране „озбиљне” историографије, наравно људима Александрије и других делова Медитерана; потом, према свету Византије, њене хришћанске цивилизације, која у времену Песниковом још није доспела до пуног уважавања, будући да је сматрана само једном декадентном епизодом и окончањем толико вољене антике. Према одређеним, веома тананим траговима, може се рећи да је био пажљиви читалац Гибона и његове утицајне магистралне монографије,⁶ међутим, специфичан Кавафијев тон који опева немоћ, прецветалост и астеничну позицију човека у бурним историјским околностима доминира над фактима; поново тај субјективни, веома дубоки доживљај великих и сложених раздобља у којима је јединка – обичан човек или владар, свеједно, осуђен на сећање на прошлост и подношење садашњости; решења нема, и не може га бити – чак ни варвари, који су били ипак *неко решење* – не долазе. „Слава Птолемеја”, „Незадовољство Селеукида”, „Теодот”, „Александријски краљеви”, „Бог напушта Антонија”, „Свештеник у Серапеуму”, и многе друге песме, доносе сасвим посебан сентимент и песничку обраду; читав низ историјских и личних вињета које ипак не одишу атмосфером прашњаве антикварнице, премда је Кавафи темељно познавао и проучавао своје изворе.⁷ Са ових

⁶ *The History of the Decline and Fall of the Roman Empire*.

⁷ Један архаичан израз – *у сиво одевени* – οἱ τὰ φαία φοροῦντες, био је редовни епитет хришћана у византијским хроникама и сведочи о Кавафијевом дубоком познавању ових текстова, напоредо са екстензивном лектиром Гибона.

стихова подиже се својеврсни парадокс, као измаглица са мора у александријско јутро, њихова савршена неактуалност и упућивање на догађаје и личности који су некако запали у наборима прошлости, гради једну знатно узвишенију, знатно хуманију перспективу и апотеозу немоћи – заправо средишњег мотива Кавафијеве поезије – док познавање те немоћи човеку улива снагу за коју није веровао да је поседује. Коначно, оно што може личити на један вешт маневар – интересовање и бављење ликовима и догађајима „нижег регистра”, насупрот великим темама школске и академске антике, које су у великој мери конструкција у антику заљубљене европске културе – подозревао је Песник – доноси знатно интимнији и непосреднији контакт и хуманије емоције; неки младић, давно преминуо у хеленистичком Египту, може нам у овом контексту бити ближи од једног Сократа, иконичне фигуре чије су нам људске одлике, осим анегдоталних, одавно непознате.

Једна од одлика неких Кавафијевих песама јесте *διδακτιχότης*, поучност, мало цењена врлина код савременог човека. Живот – какав год био – мора се основати на некаквим принципима; циљеви, жеље, и све остало чему се тежи, предмет су нарочите Кавафијеве бриге – као какав добри стриц, понешто ексцентричан, додуше, саопштава да *кад се времена Иθίаци намериши, помоли се да дугоίηрајан буде ίυίη, ίυν ίηешκοћа и сазнавања; Лестίριγωναца и Киклоίηа не бој се, ни бесноḡ Ποσειδῶνα*.⁸ Једноставно, па опет тако сложено, вредност пута находи се у самом путу, а зрелост и мудрост које се стичу годинама добро су само по себи; сиромашна Итака, циљ који није у потпуности досегнут, ипак није обманула путника, он не треба да бу-

⁸ У изворнику:

Σὰ βυεῖς στὸν πηγαῖο γιὰ τὴν Ἰθάκη,
 νὰ εὐχεσθαι νᾶναι μακρὸς ὁ δρόμος,
 γεμάτος περιπέτειες, γεμάτος γνώσεις.
 Τοὺς Λαιστρυγῶνες καὶ τοὺς Κύκλωπες,
 τὸ θυμωμένο Ποσειδῶνα μὴ φοβάσαι.

де незадовољан. Опет, у антологијској песми „Бог напушта Антонија”, заснованој је једној се-квенци из Плутарха о судбини Марка Антонија, добри стриц Кавафи позива на врлину опет тако једноставну а тако тешку – достојанство.

POETA GRAECUS. Песник Александрије и пе-сник грчког језика; најједноставнија одредница. Све што је написао, Кавафи је написао на грч-ком, на језику чији гласови већ више од триде-сет векова одзвањају Медитераном. Овако дуга историја и разнолике развојне фазе сваком ко жели да овај језик примени у уметности доноси специфичан проблем и напетост. Мора се опре-делити за посебан идиом или удовољавати кул-турним конвенцијама. Језички проблем био је у Грчкој веома сложен – песник и писац морали су се опредељивати између катаревусе, вештач-ког дијалекта окошталог у употреби и норма-ма, и димотике, природне фазе у развоју савременог грчког језика. Као и многим другим стварима, поносан на своје хеленство али у пот-пуности удаљен од било каквих национали-стичких или шовинистичких тенденција, Кавафи читавог свог века трага за правом реч-ју, *le mot juste*, не обазирјући се ни на катаревусу ни на димотику, тако да је његов језик њихова специфична мешавина; ово му је донело кри-тику Косте Паламе, у ово доба највећег песника Грчке, и прилично дуг период неприхватања. Међутим, Песник је истрајавао у своме; његов еkleктични – дакле, *александријски* карактер – није му дозвољавао да се сврста ни на једну страну, није желео, како је сам говорио, да одба-ци једну половину свог језика. Свој урбани го-вор, другачији није поседовао, сматрао је делом једног огромног језичког и културног, хелен-ског, континуитета, а сваки поједини елеменат, реч, акценат, конструкцију, синтаксу, ценио је само по томе да ли су испунили његов песнич-ки наум. Ове особености, само се по себи разу-

ме, и питања о томе зашто је у неком стиху употребио „књижевни” или „народни” израз, на пример, ἀδέρφια уместо ἀδέλφια (браћа), сасвим бесмислени постају у преводу на било који језик. Оно што остаје јесте посебан, јединствени лични *џон*, према Хју Одну, по којем се нека песма *препознаје* као Кавафијева.

Као што је већ речено, Кавафи је за живота своје песме делио пријатељима или публиковао по часописима и приватно штампаним издањима. Прва обједињена збирка његове поезије појавила се у Александрији 1935, под насловом *Песме, Поиџмата*.

ЕДВАРД МОРГАН ФОРСТЕР (Edward Morgan Forster, 1879–1970). Енглески романиста и есејиста; са њим почиње рецепција Кавафија на Западу, најпре на енглеском говорном подручју. По избијању Великог рата Форстер се, као пацифиста који је одбио службу под оружјем, 1916. нашао у Александрији, у мисији енглеског Црвеног крста; његово главно задужење била је брига о рањеницима британске војске, нарочито о корпусу са Новог Зеланда и Аустралије који је тешко страдао у злосрећној операцији на Галипољу. У Египат је стигао усред стваралачке кризе, након четири романа међу којима су *Хауардов крај* и *Соба са погледом*; његово ремек-дело, *Пути у Индију*, *A Passage to India*, у коме ће заокружити своју оријенталистичку концепцију, сачекаће његов повратак из Египта 1919. године. Након почетног неслагања, Форстер је у Александрији открио ново поље деловања – реконструкцију древног града у развојним етапама. Та реконструкција *џрага духова*, по његовим речима, донела је читав низ текстова у англо-египатској штампи, које ће касније, на подстицај Леонарда и Вирциније Вулф сабрати и објавити у њиховој издавачкој кући под насловом *Фарос и Фарилон*, *Pharos and Pharillon*; пише о Александру, римској управи,

филозофима, Оцима цркве, својим земљацима у Египту, географији и окружењу Александрије.⁹ Његово магистрално дело посвећено граду јесте монографија *Александрија – историја и водич, Alexandria – A History and a Guide*. Боравак у Египту донео је Форстеру још једно испуњење – страсну романсу са младим Арапином, возачем трамваја, Мохамедом Ел-Адлом; и након романсе остали су пријатељи, све до ел-Адлове смрти, 1922.

Кавафи и Форстер срели су се 1917 године, у Песниковом стану у улици Лепсијус. Фасциниран његовом личношћу, Форстер се дао, уз помоћ александријског Грка Валасопула, на превођење Кавафијеве поезије на енглески; у обе његове „александријске” књиге, горе поменуте, налази се енглески превод песме „Бог напушта Антонија”, а путем кореспонденције Форстер је Кавафија представио Т. С. Елиоту, Арнолду Тојнбију, Зигфриду Сасуну, Роберту Гревсу и другима; Кавафијева поезија привукла је пажњу и пуковника Лоренса – Лоренса од Арабије, личности готово митске и великог познаваоца грчког језика и културе те преводиоца *Одисеје* на енглески. У збирци *Фарос и Фарилон* нашао се, први у својој врсти, Форстеров веома похвални есеј о Кавафију.

Став дубоке захвалности Кавафијеве био је помешан са уздржаношћу; није одобравао превише ироничан Форстеров однос према историји његовог града, блумзберијевско и кембричко поспрдно одношење према ономе што се на Леванту и Медитерану веома озбиљно схвата. У компликованом односу хришћанства и паганства Кавафи никада није заузимао страну, док се Форстер, напустивши тло Енглеске, препустио глорификацији паганског која је присутна на свакој страници његовог александријског дискурса. Штавише, веома неспретно је поступио препоручујући Кавафија Тојнбију; по-

⁹ На српском: Е. М. Форстер, *Фарос и Фарилон*, Лозница, 2012, прев. Д. Ацовић

тоњи је био кандидат за професора грчког на Кораисовој катедри у Лондону, коју је финансирала грчка заједница, међутим, у јавности је био познат по својим протурским ставовима, нарочито у контексту пропасти Велике Идеје; извесне ставове наклоњене Турској исказивао је и сам Форстер. Иако се не може посматрати као експонент грчког шовинизма, или било какве нетолеранције, скоро да можемо замислити Кавафија, великог Хелена, како подиже обрву пред оваквим манифестацијама. У преписци са Форстером, која ће потрајати све до смрти Песника, знаковита је Кавафијева уздржаност пред Форстеровим изливима наклоности и захтевима за још преведених песама. Како год било, овај необични сусрет, да не кажемо пријатељство, између грчког господина са сламеним шеширом – живог амблема Града – са експонентом „најбољих” традиција британског оријентализма, означио је почетак универзалног признања песника Александрије и грчког језика – Константина Кавафија.

ПРЕВОДИ НА НАШ ЈЕЗИК. Кавафијеву једноставну али врхунску и дубоку уметност стиха својим преводачким умећем представили су Ксенија Марицки-Гађански, Иван Гађански, Слободан Благојевић и Светозар Бркић, у монографијама и прилозима у часописима.